

Urheilua venäläisessä nykykirjallisuudessa

Anni Lappela

Venäläisen nykykirjallisuuden urheilukuvauksissa tuntuu usein olevan kyse aivan muista asioista kuin voittamisesta ja mitalisijoista. Useiden kirjailijoiden teoksissa urheilu yhdistyy ennen kaikkea häviämiseen ja antisankaruuteen. Urheilukuvauksia venäläisessä nykyproosassa ovat kirjoittaneet muun muassa Dmitri Danilov (s. 1969), Roman Sentšin (s. 1971) ja Olga Slavnikova (s. 1957), joiden teoksiin luon tässä näkökulmatekstissä lyhyen katsauksen. Häviämisen teeman lisäksi pohdin, miten urheilufiktio nostaa esiin kysymyksiä jälkineuvostoliittolaisen tilan kuvaamisesta nykyproosassa. Provinssikaupungit ja jälkineuvostoliittolaisen modernisaation ongelmat liittyvät etenkin Danilovin ja Sentšinin teksteissä urheilun teemaan.

Dmitri Danilovin romaanissa *Jest veštši považneje futbola* (”On olemassa tärkeämpiäkin asioita kuin jalkapallo”, 2015, ei suom.) kertoja pyrkii kuvaamaan yhden kauden (2014–2015) verran Venäjän liigassa ja Eurooppa-liigassa pelaavan Moskovan Dynamon pelejä. Romaanissa on kolme juonilinjaa: edellä mainitut FK Dynamon pelit, kolmosdivisioonassa pelaavan Olimp–SKOPAn pelit, sekä kolmantena kaikki taustalla tapahtuvat muut pelit, kuten Venäjän maajoukkueen pelit ja erityisenä mielenkiinnonkohteena Ljubretškin aluemestaruudesta pelattavat ottelut.

Eri sarjatasojen ottelut luovat romaaniin kaleidoskooppimaisen tilan: taustalla ovat jalkapallon EM-kisojen 2016 karsinnat, jotka alkavat syksyllä 2014, ja joihin Venäjän maajoukkue osallistuu. EM-karsintojen ja Eurooppa-liigan pelien tasolta zoomataan Venäjän liigan peleihin. Venäjän liigan tasolta taas siirrytään pieniin aluemestaruuksista pelattaviin otteluihin ja provinssiaalisille stadioneille. Chris Gaffney ja John Bale (2004, 26) tiivistävät kaikkien (urheilun) aistikokemusten (*sensual experience*) olevan maantieteellisiä: aistittu kokemus penkeistä ja stadionista on sidoksissa kokemukseen suuremmasta paikasta, kuten kaupungista,

joka taas on sidoksissa suurempaan tilaan, kuten kokemukseen kansakunnasta tai maapal-
lost. Danilovin jalkapalloromaanissa provinsiaalinen tila nousee erityisen mielenkiinnon
kohteeksi, jota se on myös hänen provinssi-kaupunkeja kuvaavissa (suomentamattomissa)
teoksissaan *Opisanie goroda* (”Kaupungin kuvaus”, 2012, ei suom.) ja *Dvadsat gorodov*
(”Kaksikymmentä kaupunkia”, 2016, ei suom.).

Jalkapalloromaanin kertoja viihtyy hyvin niin Dynamon kotistadionilla Himki Arenaalla
Moskovassa kuin Železnodorožnyin kaupungissa sijaitsevalla pienemmällä Orion-stadio-
nilla, jolla Olimp-SKOPA pelaa. Ljubretškin aluemestaruudesta pelattavia ”pikkuruusia” ja
”liikuttavia” maaseudun otteluita (JeVPF, 11) kertoja matkaa katsomaan Kraskovon kylän
Elektron-stadionille sekä useille muille pikku stadioneille. Ljubretškin aluemestaruudesta
pelattavat pelit, joilta ei voi päästä korkeammalle sarjatasolle ja joilla ei voi ansaita rahaa
eikä ylipäätään saavuttaa mitään muuta kuin aluemestaruuden, ovat kertojalle kiinnostavia
kaikessa näköalattomuudessaan (JeVPF, 74, 80). Provinsiaalinen jalkapallo ja provinsiaalinen
tila rinnastuvat toisiinsa ja hahmottuvat kertojalle yhtä aikaa sympaattisina ja toivottomina.
Venäläisen provinssimyytin diskurssin voi nähdä koostuvan kahdesta vastakkaisesta näkökul-
masta: toisaalta provinsiaalinen tila voidaan kuvata tukahduttavana ja toisaalta idealisoidun
venäläisyyden tyssijana, johon liittyy paljon positiivisia ominaisuuksia (ks. Parts 2018,
5–6). Provinssidiskurssin kahtiajakaisuus konkretisoituu ”jalon toivottomassa” (JeVPF, 74)
aluemestaruudesta pelattavassa jalkapallossa. Kraskovon kylän pienellä Elektron-stadionilla
on myös vapaus juoda alkoholia (JeVPF, 18) eikä poliisejakaan juuri näy. Danilov kuvaa
provinsistadionin paikkana, jossa vallitsee Moskovan tiukin turvatoimin valvottuja stadioneja
suurempi vapaus. Voidaan ajatella, että tässä ollaan jälleen kerran provinssin kahtiajako-
isuuden äärellä: provinssi voidaan kuvata yhtä aikaa tukahduttavaksi ja vapauttavaksi, kuten
se voidaan kuvata yhtä aikaa takapajuiseksi ja idylliseksi. Jalkapalloromaaninsa jälkeen
Danilov on jatkanut pikkustadionien kuvaamisen parissa. Sports.ru-sivustolla¹ kirjailija
ylläpitää valokuvablogia, jossa julkaisee kuvia pienistä stadioneista, joilla pelataan kaikkein
alimpien sarjatasojen otteluita.

Romaanissa ”Kaupungin kuvaus” kertoja menee katsomaan aluemestaruudesta pelattavaa
kakkosdivarin jalkapallo-ottelua. Hän kuvaa tarkkaan pientä stadionia: katsomo sijaitsee
kaukana kentästä ja kertoja ajattelee, että aiemmin niiden välissä on kenties ollut juoksura-
ta, mutta nyt siinä on vain tyhjää (OG, 169). Vastaavanlaisia tyhjiä tiloja löytyy Danilovin
kaupunkikuvauksesta toistuvasti muualtakin. ”Tyhjän paikan toposta” on kritiikissä nimitetty
jopa yhdeksi Danilovin kaupunkitilan tärkeimmistä tekijöistä (Šehovtsova 2012). Tyhjä tila
saa teoksissa monenlaisia merkityksiä, mutta itse luen sen ennen kaikkea manifestoivan
Neuvostoliiton romahtamisen jälkeistä konkreettista ja metaforista tyhjää tilaa, joka sekä
kaupungeissa että stadioneilla konkretisoituu tyhjinä alueina, joille ei ole saatu rakennettua
mitään uutta.

Urheiluun liittyvät paikat, kuten stadionit, ovat myös sosiaalista tilaa. Erityisesti urheiluun
liittyvä fanikulttuuri tuottaa sitä omalla tavallaan. Tutkija Cyprian Piskurek analysoi jalka-
pallon fiktiivisiä kuvauksia brittiläisessä kirjallisuudessa teoksessaan *Fictional Representa-
tions of English Football and Fan Cultures. Slum Sport, Slum People?* (2018) ja hän käyttää
1990-luvulla yleistyneestä jalkapallofiktio kirjoittamisesta nimeä ”uusi jalkapallokirjoitus”
(”New Football Writing”). Piskurek pitää Nick Hornbyn romaania *Fever Pitch. A Fan's Life*
(1992) genren aloittajana (Piskurek 2018, 9). Piskurekin mukaan ”uusi jalkapallokirjoitus”
syntyi tarpeesta luoda representaatiota alakulttuurille, jota ei ollut aiemmin esitetty fiktiossa
lainkaan tai oli esitetty vääristyneesti (Piskurek 2018, 93). Hornbyn sijasta Danilovin romaanin

esikuva on kuitenkin ollut Stephen Kingin ja Stewart O’Nanin teos *Faitful* (2004, venäjäksi *Bolelštšik* 2006), jossa kaksikko kuvaa Boston Red Sox -koripallojoukkueen yhden kauden, kuten Danilov teoksessaan pyrkii kuvaamaan peli peliltä Dynamon kauden. Näen Danilovin romaanin linkittyvän osaksi kansainvälistä urheilufiktion jatkumoa. Nick Hornby, Stephen King ja Dmitri Danilov kuvaavat kaikki teoksissaan joukkuelajeja. Piskurek (2018, 92–93) pohdiskelee, että urheilusta kertovissa elokuvissa keskitytään yleensä yhteen päähenkilöön, silloinkin, kun on kyse joukkueurheilusta. Tällainen yhden hahmon sankaritarinaan keskittyvä elokuva yleensä vielä noudattelee melko kaavamaisista juonta (Piskurek 2018, 93). Käsittelemieni kaunokirjallisten tekstien kohdalla yhteen päähenkilöön keskitytään vain Slavnikovan romaanissa. Danilov ei juurikaan nosta yksittäisiä jalkapalloilijoita esiin romaanissaan, hän on selkeästi kiinnostuneempi kuvaamaan joukkueita, fanikulttuuria ja stadioneja, kuin yksittäisiä urheilijoita. On kiinnostavaa nähdä, kirjoittaako kukaan Venäjällä sellaista yksilölajeihin keskittyvää romaania kuin vaikkapa Miika Nousiaisen (mustan) huumorin keinoin suomalaista juoksuhistoriaa käsittelevä *Maaninkavaara* (2009) tai Karo Hämäläisen Paavo Nurmesta kirjoittama romaani *Yksin* (2015). Toinen kiinnostava aihe olisi vertailla venäläisiä urheilumaailmaan sijoittuvia fiktioelokuvia ja kaunokirjallisuutta keskenään.

Jalkapalloromaanissa Danilov selostaa useita Dynamon otteluita myös proosarunon muodossa. Sekä Dynamo että Venäjän maajoukkue hahmottuvat Danilovin kirjassa enemmän antisankareina kuin voittajina. Kertoja runoilee: ”Ehkä on jopa hyvä / että Dynamo ei ole Suuria Voittajia / vaan sellaisia hassuja / naurettavia ja traagisia hölmöläisiä / sillä naurettavia traagisia hölmöläisiä / on paljon kiinnostavampi kannattaa” (JeVPF, 118), ja puhuttelee maajoukkuetta suoraan (Venäjä-Moldova -EM-karsintaottelua kuvaavassa runossa): ”Ja jos et voita / tällaisia runoja sinusta / tullaan kirjoittamaan / Joten parempi olisi voittaa / Toisaalta, sinä et kuitenkaan / niitä lue.” (JeVPF, 105). Antisankaritarina huipentuu siihen, kun Dynamoa kirjan loppupuolella uhataan erottamisella Eurooppa-liigasta sen rikottua UEFA:n taloudellisen reilunpelin sääntöjä, mikä toteutuukin myöhemmin.² Kertoja ei ole tästä yllätynyt, sillä hänen mukaansa Dynamon kohdalla yleensä huonoin mahdollinen vaihtoehto toteutuu (JeVPF, 180). Kertoja pohtii myös, miten maajoukkueen kannattaminen eroaa seurajoukkueen kannattamisesta, ja tulee siihen tulokseen, että seurajoukkue on fanille tavallaan tärkeämpi, koska se on tietoisien valinnan tulos, toisin kuin maajoukkue (JeVPF, 66–67). Piskurek toteaa Benedict Andersonin ”kuvittelun yhteisön” käsitteen sopivan jalkapallon faniyhteisöjen identiteetin tutkimiseen yhtä hyvin kuin kansakuntienkin (Piskurek 2018, 7). Danilov vertailee romaanissaan kiinnostavasti näitä kahta ”kuviteltua yhteisöä” keskenään.

Urheilu yhdistyy sekä sankaruuteen että antisankaruuteen myös Alisa Ganijevan uusimmas- sa romaanissa *Oskorblennye tšuvstva* (”Loukatut tunteet”, 2018, ei suom.). Tämäkin romaani sijoittuu venäläiseen provinssikaupunkiin. Urheilu jää romaanissa aivan marginaaliseen sivurooliin, mutta eräs romaanin loppupuolen luvuista sijoittuu kaupungin keskusaukiolla järjestettävään urheilujuhlaan. Juhlassa puhuvat niin kuvernööri kuin urheiluministerikin. Urheiluministeri käy puheessaan läpi venäläisen urheilun historiaa maan ensimmäisestä jalkapallo-ottelusta vuonna 1897 Pietarissa 1900-luvun alkupuolelle ja kiinnittää huomiota myös 1930-luvun Komsomolin naishihtäjien urotekoihin (OT, 280–281). Kuvernööri taas puhuu juhlapuheessaan siitä, miten Venäjää epäilellisesti syytetään dopingista ja suljetaan ulos kansainvälisistä kilpailuista (OT, 269). Kuvernööri on selkeästi sitä mieltä, ettei tälle ole mitään muuta perustetta kuin se, että ”he” (tarkoittaen länsimaista urheiluyhteisöä) pelkäävät Venäjää. Tämä on kiinnostava kohtaus, sillä se on ainut löytämäni kaunokirjallinen kuvaus, jossa viitataan Venäjän doping-skandaaliin ja Venäjän ja lännen kiristyneisiin väleihin myös

urheilun saralla. Ganijevan romaanissa nämä virallisten tahojen puheet rakentavat osaltaan romanin yhteiskunnallista satiiria. Episodi sijoittuu julkiseen tilaan, kaupungin keskusaukiolle, ja ääneen pääsevät myös kaupunginhallinnon päätöksiä vastustavat kansalaiset. Urheilujuhla liittyy siis romaanissa osaltaan kaupungin julkisen tilan käyttämiseen. Mielestäni Ganijeva kuvaa taitavasti sitä, miten viralliset tahot ja niiden vastustajat kamppailevat tilasta ihmisiä yhteen kokoavassa urheilujuhlassa.

”Kaupungin kuvauksen” kertoja seuraa myös Kross natsii (Kansan juoksu) -juoksutapahumaa. Juoksukisan lähtöalueella kaiuttimissa lauletaan ”koko maa on meidän stadionimme” (OG, 180), jolloin jälleen maa, stadion ja kaupunki rinnastuvat saumattomasti toisiinsa. Kansan juoksun mittakaava tuo tähän uutta ulottuvuutta: tapahtuma järjestetään vuosittain ympäri Venäjää useissa kaupungeissa samana päivänä syyskuun puolivälissä. Vuonna 2018 se järjestettiin 85 kaupungissa³ ja osallistujia oli satojatuhansia, mahdollisesti jopa yli miljoona. Juoksua on järjestetty nykymuodossa vuodesta 2004⁴, ja sen järjestämisestä vastaa Venäjän urheiluministeriö yhteistyössä Venäjän yleisurheiluliiton kanssa.

Sekä Ganijevan että Danilovin romaaneissa urheilu(tapahtumat) ja musiikki liittyvät kiinteästi toisiinsa: kummassakin romaanissa kertoja kiinnittää huomiota urheilutapahtuman alueella soivaan musiikkiin ja laulunsanoja siteerataan osaksi kerrontaa. Neuvostoliittolaista urheilusankaruutta ylistävät laulut rakentavat teosten teemoja ja aikatasoja kummassakin romaanissa omalla tavallaan. Danilovin romaanissa laulu luo tekstiin uuden aikataason: nykyajassa tapahtuvan kerronnan lisäksi tekstiin tulee laulun ansiosta mukaan neuvostomenneisyys. Danilov peilaa provinssikaupunkien nykypäivää niiden neuvostomenneisyyteen useissa provinssihin sijoittuvissa teksteissään, ja tätä funktiota neuvostoaikainen laulu osaltaan toteuttaa. Lukijalle se tuntuu asettavan myös kysymyksen siitä, millä tavoin neuvostonostalgiaa nykypäivän Venäjällä käytetään esimerkiksi juuri juhlapäivinä soitetun musiikin kautta. Ganijevan romaanissa (OT, 277-278) urheilujuhlassa alkaa myös soida neuvostoaikainen laulu, ja se rakentaa omalta osaltaan vallanpitäjien ja heitä vastustavien tahojen konfliktia: vallanpitäjät soittavat nostalgista neuvostomusiikkia kansanjuhlassa, jossa heitä vastustavat kansalaiset tarttuvat megafoniin ja haluavat pelastaa kaupungin puiston, jonka päättäjät ovat aikeissa hävittää. Puisto on puolustajille osa kaupungin historiaa, mutta päättäjille selkeästi sellainen osa, jolla ei ole mitään väliä: kumpikin taho valitsee siis historiasta säilyttämisen arvoiset asiat omalla tavallaan.

Urheilufiktiosta hahmottuu esiin myös kysymys urheilun sukupuolittuneisuudesta. Urheilun kuluttajista enemmistö on edelleen miehiä, niin katsojista stadionilla kuin urheilujournalismin kuluttajistakin (ks. Pfister 2010, 240–241). Tämä tulee esiin sekä Danilovin että Roman Sentšinin teksteissä, joissa urheilua katsovat miehet. Sentšinin novellissa ”Jääpallo” (suom. Martti Anhava) kertoja-Roman matkustaa Noginskin pikkukaupunkiin Moskovan lähellä ja päätyy lopulta Obuhovoon katsomaan tyttöjoukkueen jääpalloharjoituksia. Hän muistelee, miten itse lapsuudessaan Abakanin pikkukaupungissa treenasi jonkin aikaa jääpalloa (J, 256). Abakanissakin jääpallo oli enemmän poikien laji ”vaikka muutamia tyttöjäkin nähtiin” (J, 257). Yhden ”sitkeän” tytön kertoja muistelee lähteneen Irkutskiin naisjoukkueeseen pelaamaan. Kertoja rohkaistuu juttelemaan pelaajille, joista yksi tyttö toteaa reippaasti, että venäläinen jääpallo pitää saada nousuun, koska ”[r]uotsalaisia on jo tarpeeksi katseltu” (J, 259). Obuhovin stadion, jolle kertoja päätyy tyttöjen harjoituksia katsomaan, on vaatimaton (J, 260), ja muistuttaa monella tapaa Danilovin romaanin pikkukaupunkien pikku stadioneita.

Sekä valmentaja että pari paikalla olevaa miestä tulkitsevat novellin kertojan aikeita varsin synkästi ja syyttävät häntä lopulta pedofiliksi (J, 267), minkä jälkeen kertojalle tulee

kiire palata Moskovaan. Kuvaus tuntuu ennen kaikkea kiinnittyvän ajatukseen provinssin ahdasmielisyydestä ja takapajuisuudesta, minkä takia viaton kertoja tuomitaan perusteettomasti. Kertoja ei vaikuta erityisen epäluotettavalta, vaikka sellaisenkin lukutavan novelli mahdollistaa. Urheilu rakentaa siis novellissa toisaalta provinssidiskurssia, mutta samalla siinä sivussa nostaa esiin kysymyksiä urheilusta ja sukupuolesta. Jännitteinen suhde mieskatsojan ja katseen kohteena olevien naisurheilijoiden välillä luo novellin keskeisen konfliktin. Samalla luodaan ajallinen kaari 1980–90-luvulta nykypäivään, ja novellista voi hahmottaa ajatuksen naisurheilun kehittymisestä tänä aikana: kertojan nuoruudessa naisjääpallolijat olivat poikkeuksia, mutta nykyään tyttöjoukkueita löytyy pikkukaupungeistakin.

Olga Slavnikovan Jasnaja poljana -palkinnon 2018 voittanut romaani *Pryžok v dlinu* (”Pituushyppy”, 2017, ei suom.) kurottaa nimestään huolimatta näistä teoksista kauimmas urheilusta. Pituushyppy saa romanissa lähinnä metaforisen roolin. Päähenkilö Oleg Vedernikov on nuorena lupaava pituushyppääjä, jolle povataan uraa huippu-urheilussa. Hän kuitenkin pelastaa naapurinpojan Ženetška Karavajevin auton alta mestarillisella yli kahdeksanmetrisellä hyppyllä, ja menettää onnettomuudessa jalkansa. Haaveet huippu-urheilusta saavat jäädä. Entinen valmentaja yrittää auttaa Vedernikovia ja vie tämän vammaiskoripallojoukkueen harjoituksiin. Ura koripallon parissa ei kuitenkaan lähde lentoon. Vammaiskoripalloilijoiden kautta romaaniin tulee ohut sosiaalinen ulottuvuus: kaikilla on ongelmia selvitä Venäjän byrokraattisessa tukiviidakossa, ja romaanissa valtiota nimitetään heidän pahimmaksi viholliseksi (PD, 50). Kuten kirjallisuuskritiikissäkin on huomautettu, Slavnikova ei varsinaisesti keskity vammaisten huonon aseman kuvaamiseen (esim. Gepting 2017), mutta siltikin aiheen nostaminen kaunokirjallisuuteen tuntuu uudelta avaukselta.

Viisisataasivuisen romaanin henkilögalleria on varsin runsas, mutta tärkeimmiksi henkilöiksi Vedernikovin elämässä nousevat hänen pelastamansa poika Ženetška, sekä tv-juontaja Kira Osokina. Osokina on menettänyt toisen jalkansa, mutta hän on kaikkea mitä Vedernikov ei ole: aktiivinen ja positiivinen. Kira haluaa tehdä Vedernikovin sankaritarinasta dokumenttielokuvan, jota varten Vedernikov alkaa viidentoista vuoden tauon jälkeen treenata jälleen pituushyppyä, nyt proteeseilla. Valmentaja valistaa häntä siitä, miten vanhempana urheilun pariin palatessa on turha odottaa ihmeitä, mutta joutuu hämmästyämään sitä, miten nopeasti Vedernikov alkaa kehittyä (PD, 418–419). Vedernikovin ja hänen pelastamansa pojan elämäntarinat kietoutuvat yhteen mystisellä tavalla ja niin pelastajan kuin pelastetunkin moraali osoittautuvat vähitellen varsin kyseenalaisiksi. Vedernikovissa sankarillisuus ja antisankarius kietoutuvat saumattomasti yhteen ja usein tuntuu riippuvan täysin näkökulmasta, onko hän voittaja vai häviöjä – lopulta vaaka kallistuu kuitenkin enemmän jälkimmäisen vaihtoehdon kannalle.

Kuten olen tässä pyrkinyt esittämään, urheilu yhdistyy käsittelemisäni teksteissä useisiin isompiin yhteiskunnallisiin kysymyksiin: ennen kaikkea provinssikaupunkien näköalattomuuteen (Danilov, Sentšin), mutta myös sukupuoleen (Sentšin) ja vammaisten asemaan (Slavnikova) liittyvät kysymykset nousevat esiin. Doping-skandaali ja siihen liittyvät kysymykset lännen ja Venäjän tulehtuneista väleistä (Ganijeva) saavat myös mainintansa. Kaikki nämä tärkeät kysymykset tuntuvat jäävän kuitenkin varsin ohuesti käsitellyiksi, kenties provinssialisuutta lukuun ottamatta. Tuleville urheilufiktion kirjoittajille on siis tarjolla paljon teemoja, joita syventämällä kaunokirjallisuuteen voisi todella syntyä uusi urheilukirjoittamisen genre. Tällä hetkellä sellaisesta on mielestäni vielä liian aikaista puhua venäläisen nykyfiktion kontekstissa, mutta kiinnostavia avauksia tämän teeman suuntaan on jo tehty.

Jotakin uuden urheilufiktion teemoista tiivistyy Danilovin romaanin ”Kaupungin kuvaus” merkityksellömään oloiseen sivuhenkilöön, keski-ikäiseen juoksijaan, joka lopulta jättää starttaamatta juoksukisaan (OG, 187). Uusissa urheiluteksteissä tilaa saavat tällaiset pienet ihmiset ja pienet joukkueet, joilla ei ole mitään tekemistä huippu-urheilun ja kansainvälisten megatapahtumien kanssa. Tässä ei kenties lopulta ole mitään kovin ihmeellistä, sillä pienet elämäntarinat ja häviäminen ovat aina olleet kirjallisuudelle keskeisempää materiaalia kuin suuret voitot, olympialaiset ja jalkapallon MM-kisat.

Viitteet

- 1 <https://www.sports.ru/tribuna/blogs/groundhopping/>
- 2 ”Dynamo Moskova erotettu Eurooppa-liigasta”, Yle Uutiset 19.6.2015, <https://yle.fi/urheilu/3-8089591>
- 3 Kilpailun järjestämisestä asetuksen antava dokumentti Venäjän urheiluministeriön sivulla: <https://www.minsport.gov.ru/2018/PolKrossN-2018.pdf>
- 4 ”85 regionov Rossii prinjali utšastie v ”Krosse natsii” 2018”, Anna Inkova, *Marafonets*, <https://marathonec.ru/kross-nacii-2018/>

Lähteet

- Danilov, Dmitri (2015), *Jest veštši považneje futbola*. RIPOL Klassik (Redaktor Katšalkina). [=JeVPF]
- Danilov, Dmitri (2012), *Opisanie goroda*. Moskova: Astrel. [=OG]
- Gaffney, Chris & John Bale (2004), Sensing the stadium. – *Sites of Sport: Space, Place and Experience*. Ed: Gaffney, Chris and Patricia Vertinsky. New York & Abingdon: Routledge.
- Ganijeva, Alisa (2018), *Oskorblennye tšuvstva*. Moskova: AST, Redaktsija Jeleny Šubinoi.
- Gepting, Kristina (2017), ”Tšitatelski dnevnik s Kristinoi Gepting”. Olga Slavnikova ”Pryžok v dlinu” i Ketrin Dann ”Ljubov gika”. – <https://parohodonline.ru/news/6728-chitatelskiy-dnevnik-s-kristinoy-gepting-olga-slavnikova-pryzhok-v-dlinu-i-ketrin-dann-lyubov-gika/> (nähty 26.12.2018)
- Parts, Lyudmila (2018), *In Search of the True Russia. The Provinces in Contemporary Nationalist Discourse*. University of Wisconsin Press.
- Pfister, Gertrud (2010), Women in sport – gender relations and future perspectives. – *Sport in Society* 3:12, 234–248. DOI: 10.1080/17430430903522954
- Piskurek, Cyprian (2018), *Fictional Representations of English Football and Fan Cultures. Slum Sport, Slum People?* Palgrave Macmillan.
- Šehovtsova, Tatjana (2012), Vetsnoe vozvraštšenie. – *Sojuz pisatelei* 14/2012. <http://magazines.russ.ru/sp/2012/14/sh33.html> (nähty 26.12.2018)
- Sentšin, Roman (2015), Jääpalloa. – *Toisaalta, kaikkea voi sattua. Venäläisiä novelleja*. Suom. Martti Anhava ja Vappu Orlov. Helsinki: WSOY. [=J]
- Slavnikova, Olga (2017), *Pryžok v dlinu*. Moskova: AST, Redaktsija Jeleny Šubinoi. [=PD]